

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) a 20. század elején az ország egyik legkorszerűbb iparvidékét építette ki Tatabányán. A gazdasági siker azonban meglehetősen elmaradott társadalmi viszonyokkal párosult. Miképpen viselhet egy kapitalista nagyvállalat erős feudális jegyeket? Írásomban a MÁK Rt. két világháború közötti tatabányai társadalmát vizsgálom Kónya Lajos és Gáll István művein, valamint a rendelkezésre álló szakirodalom alapján. A kérdést eddig elsősorban levéltári források alapján vizsgálták.<sup>1</sup> Ugyanakkor ritkán fordul

Macher Péter 53

## TATABÁNYA BÁNYÁSZ- TÁRSADALMA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT A SZÉPIRO- DALOM TÜKRÉBEN

elő, hogy egy helytörténeti téma vonatkozásában több szépirodalmi mű is készül. A történésznek pedig élnie kell a felkínált lehetőséggel: szépirodalmi művek kiváló forrásul szolgálhatnak a számára, amennyiben a fikciót sikerül a valóság talajára állítani.

A MÁK Rt. 1891-ben alakult egy kisebb Borsod megyei bányavállalkozásként. A vállalat figyelme azonban hamarosan a Dunántúlra terelődött, és 1896-ban a Komárom vármegyei Alsógalla község határában megnyitotta az első bányaknát. Ez tekinthető a tatabányai szénbányászat kezdetének, mely meghozta a vállalat számára a remélt gazdasági áttörést. A beruházás eredményeként modern iparvidék épült ki a bányatelepből, a MÁK Rt. részvényeit pedig a századfordulótól már nem csak a budapesti, hanem a genfi, bécsi, párizsi és londoni tőzsdén is jegyezni kezdték. 1901-ben pedig egy francia tőkéscsoport is megjelent a MÁK Rt. tulajdonosai között.<sup>2</sup>

A vállalat a két világháború közötti időszakban már több leányvállalat, valamint számos, a szénbányászati tevékenységhez szorosan, illetve egyáltalán nem kapcsolódó üzem tulajdonosa volt. A MÁK Rt. 1937-ben mérlegfőösszeg és árfolyamérték alapján is az ország legnagyobb vállalatának mondhatta magát, a nemzetközi porondon pedig Európa ötven legnagyobb cége között tartották számon.<sup>3</sup> A vállalat három részre tagolódott: a fővárosi vállalatközpont, a Tatabányai Bányagazgatóság, valamint a Borsod megyei üzemek alkották. A MÁK Rt. ötven éves fennállásának az 1946 és 1948 között végbement államosítási hullám vetett véget. A részvénytársasági formában működő vállalatot több lépcsőben államosították.

A bányanyitás a térség mindennapjait is jelentősen megváltoztatta. Alsógalla-bányatelepből 1902-ben megalakult Tatabánya község. Az új település

Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida községek közé ékelődött, az ipari fejlődés következtében pedig össze is épült a többi községgel. Mindez jelentős közigazgatási problémákat eredményezett a térségben. Tatabánya esetében tehát az urbanizáció közép-kelet-európai típusa, és nem pedig nyugat-európai változata valósult meg. Ugyanis Nyugat-Európával ellentétben a térségben az iparosodás nem nagyvárosokat hozott létre, hanem nagyfokú népességkoncentrációval bíró ipari körzeteket.<sup>4</sup>

Tatabányán kiépült a MÁK Rt. társadalma, élén a bányagazgatóval, aki a MÁK Rt. központi vezetését képviselte. A hierarchia csúcsán a szakmai munkát irányító tisztviselő réteg állt. Ebbe a kategóriába tartoztak a mérnökök, üzemvezetők, irodavezetők. A tisztviselői kar tagjait a havidíjas altisztek követték: aknászok, felvigyázók, lőmesterek, üzemek segédmesterei, irodai segédalkalmazottak tartoztak ebbe a rétegbe. A gyári altisztek a legértékesebb szakmunkások közül kerültek ki és jelentős szerepük volt a termelés közvetlen irányításában. Az altisztek által rétegződött a munkásság is, ugyanis egy szinttel feljebb álltak a vállalati hierarchiában a hétköznapi munkásokhoz képest. Utóbbiak legnagyobb része bányamunkásként dolgozott, de ide tartoztak a külszíni munkások, iparosok és gyári gépkezelők is.<sup>5</sup> A vállalat társadalmi rendszere merev volt és csupán egy szempontból számított „demokratikusnak”: akinek felmondtak, annak el kellett hagynia szolgálati lakását és távoznia kellett a bányatelepről is. A MÁK Rt. számára megszűnt létezni. Ez igaz volt a bányagazgatóra éppen úgy, ahogy a csille munkásra.

Kónya Lajos (1914–1972) író, költő Felsőgallán született alig néhány hónappal az első világháború kirobbanása után. Édesapja kalandvágyó életmódja miatt a család számtalan alkalommal költözött: az 1920-as években például tatabányai bányászokkal együtt Észak-Franciaországba távoztak, ám ezt követően a Dunántúl különböző pontjain tűnt fel a Kónya család. A fiatal költő a soproni Evangélikus Tanítóképzőbe járt, költői pályája 1945 után ívelt fel. 1950-ben és 1953-ban egyaránt Kossuth-díjban részesült, 1951 és 1954 között pedig az Írószövetség főtítkára volt. Befolyását pedig mi sem bizonyítja jobban, minthogy ebben az időszakban Rákosi Mátyás szomszédja volt.<sup>6</sup>

Kónya gyermekkorának egy részét, valamint felnőtt ifjúkorát töltötte Tatabányán. Élete végén írta meg gyermekkorát feldolgozó *Kicsi a világ*,<sup>7</sup> valamint tanítóképzős időszakát felölelő *Soproni évek*<sup>8</sup> című önéletrajzi regényeit. Utóbbi műve már posztumusz jelent meg. A *Kicsi a világ* tatabányai vonatkozásait tekintve inkább Felsőgalla paraszti társadalmát ábrázolja a szerző, Tatabányának, a bányatelepnek csupán egy rövid alfejezetet szentel. A *Soproni évek*ben már nagyobb hangsúlyt kap Tatabánya, a kötetben a szerző már egy egész fejezetet fordít a bányatelepüléshez kapcsolódó emlékeire. Mindkét regényének novellafüzér jellege van, ugyanis kisebb, egymáshoz lazán kapcsolódó történetek sorozatai alkotják mindkét művét.

Gáll István (1931–1982) Budapesten született, gyermekkorát azonban Felsőgallán töltötte, ahol édesapja magyart tanított a helyi polgári iskolában. Gáll leghíresebb regénye az 1976-ban megjelent *A ménesgazda*, melyet Kovács András filmesített meg 1978-ban. A szerző ugyanebben az évben kapta meg a Kossuth-díjat is. Érdekesség, hogy 1977-ben Tatabánya Városi Tanács díszpolgári címmel tüntette ki Gáll István író, valamint a hasonló nevű Gál Istvánt, a Tatabányai Szénbányák igazgatóját a várossá egyesítés 30. évfordulója alkalmából.<sup>9</sup>

Gáll *Kétpárevezős szerelem* című novellaciklusa 1958 és 1961 között keletkezett, majd 1962-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. Elbeszéléseiben egy tatabányai bányászcsalád történetét dolgozta fel a '30-as évektől a '60-as évekig. A novellaciklus néhány elbeszélését újra megjelentették 1982-ben, Gáll halálának esztendejében, de már a szerző novellaválogatásait tartalmazó *Kalendárium* című kötet részeként.<sup>10</sup> A novellák közül a *Lizi*, a *Békák esztendeje*, valamint a *Törvény* címűek helyszíne Tatabánya, a további művek már 1945 után, az új politikai rendszerben játszódnak. Az *ÁBÉCÉ* a szerző utószava a *Kalendárium*hoz, melyből megismerhetjük családjának és gyerekkorának történetét, valamint Tatabányához köthető élményeit. Az *ÁBÉCÉ* egyúttal fontos adalék a szerző novelláinak keletkezéstörténetéhez is. Míg Kónya regényeinek önéletrajzi jellege egyértelmű, Gáll itt utal novelláinak személyes vonatkozásaira. A MÁK Rt. Tatabányájáról az első, *Lizi* című novella ad társadalomrajzot. A továbbiakban is elsősorban ezen művét kívánom elemezni. Gáll novellái erősen átideologizáltak: elbeszéléseiben fontos tényező a bányászok tőkések elleni osztályharca, amely végül a Vörös Hadsereg 1945-ös bevonulásával győzedelmeskedik. Azt azonban maga is hangsúlyozza a novellaciklus második felében, hogy nem teljesen az a társadalmi berendezkedés valósult meg, amit az osztályharc résztvevői egykoron elképzelték.

Kónya Lajos és Gáll István között mindössze egy generációnyi különbség van: Kónya fiatal felnőttként, illetve sorkatonaként élte meg a '30-as éveket és a II. világháborút, Gáll viszont még gyermek volt ezen időszakokban. Tatabányán és Felsőgallán töltött fiatal éveik ugyanakkor mindkettőjük számára meghatározó élménynek bizonyultak. Tragikus hasonlóság a két szerző között, hogy mindketten viszonylag fiatalon, ötvenes éveikben járva hunytak el, egy évtizednyi különbséggel.

Tatabánya és a bányatelep látványa, kinézete Kónyánál és Gállnál is egyértelműen negatív jegyeket visel magán. „Így volt ez a szomszédos Jácint, Nefelejcs, Rozmaring utcában, ahol a virágot csupán ezekből az utcanevekből ismerik a gyerekek. [...] Egyforma utcák, házak, ajtók. Egyforma sűrű falak,

levegőtlen kertek. Szennylé, szénpor, dróthálós kerítések. És felnézni sem érdemes [...] A felhők hasa füstös [...]”.<sup>11</sup> Gáll az *ÁBÉCÉ*-ben is elismerte, hogy sose tetszett neki Tatabánya, ott gyerekként sem érezte jól magát.

Azonban Kónya sem fest pozitívabb képet: „A Mésztelep egyébként is  
56 irgalmatlanul füstös és bűzös, a mészégető öt kéménye, a cementgyár, a bauxitcement- és karbidgyár ontja a füstöt és a gázt... szürkék a háztetők, mindent bevon a mész és a cement zúzmarája”.<sup>12</sup>

Kónya és Gáll egyaránt tesznek utalásokat a tatabányai szénbányászati kezdeti időszakára. „Lizi apja gránér volt. Amikor a milléneumkor bécsi tőkével megindult a bánya, morva és osztrák előmunkások vezették a fejtést”.<sup>13</sup> „Hiszen itt van kéznél a bányatelep, mely négy falut köt össze, rátelepülve határaitra, mint egy kis Amerika, csillapíthatatlan éhséggel nyeli a bevándorlókat”.<sup>14</sup> Figyelemre méltó, hogy Kónya később is használja a „kis Amerika” metaforát, a felvidéki Szógyénből származó apja Tatabányára kerülése vonatkozásában.<sup>15</sup> Gáll és Kónya fentebb arra utalnak műveikben, hogy a tatabányai bányászati telepített munkások alkalmazásával vette kezdetét, akik az Osztrák-Magyar Monarchia különböző területeiről érkeztek. A különbség legfeljebb annyi, hogy amíg Kónya a „kis Amerika” metafora használatával igyekszik némi pozitív töltést is adni, addig Gáll nem él ilyen lehetőséggel.

Gáll megemlíti a gránereket, akik szlovén nemzetiségű vājárok voltak és a bányanyitási időszakában Dél-Stájerországból, Dél-Karintiából, valamint a mai Szlovéniát magába foglaló Krajna tartományból érkeztek. Létszámuk 1898-tól nőtt meg jelentősen, amikor a MÁK Rt. felvásárolta a Stájer-Trifaili Kőszénbánya Rt-t és annak munkásait áttelepítette Alsógalla-bányatelepre.<sup>16</sup> A gránerek kezdetben, mint bányászszakmunkások, mereven elhatárolódtak a többi fizikai munkástól, különösen a segédmunkásoktól. Dél-német jellegű viseletük is megkülönböztette őket a többiektől. Az idő múlásával azonban folyamatosan asszimilálódtak. A *Lizi* példájából láthattuk, hogy az 1930-as évekre a gránér öntudat már csupán emlék maradt, az ezt követő időszakban viszont már a tatabányai köztudatból is kikopott. A novellában való említésük ezért ritka értékes történeti adalék.

Érdekes megfigyelni, milyen társadalmi pozícióból szemléli a két szerző a MÁK Rt. hierarchiáját és a bányatelepen lakók életkörülményeit. Gáll novelláinak főhősei munkások, ez meghatározza a műveinek szemléletét is. „A szemben lévő házban, a hat ajtó közül a bal szélső mögött Magosék laktak”.<sup>17</sup> Az elbeszélő a legjellemzőbb munkáslakástípust, a hatlakásos házakat jelöli meg szereplői lakhelyeül. A közbeszédben csak „hatajtós házaknak” nevezték őket, melyek hat szoba-konyha-kamrás lakást alkottak. Ezekben a közös használatú mellékhelyiségek, az ólak és a padlásfeljáró az épület végében voltak. Valamennyi lakrészhez tartozott hátsó udvar és kis előkert,

ezek azonban olyan kicsik voltak, hogy komolyabb termelői tevékenységet nem lehetett rajtuk végezni.<sup>18</sup>

Lizi apjáról a következőket írja az elbeszélő: „A társai azóta már altisztek, ő meg lecsúszott, bányász maradt.”<sup>19</sup> „Apád már altiszt lehetne, ha...”<sup>20</sup> A Gáll novelláiban szereplő bányászok már az altisztek pozíciójára és járandóságaira is vágyakozással tekintenek. Külön kiemeli a szerző a termestert: „A Hatos Telep ura a termester volt, gangos házban lakott a Fő utcán”.<sup>21</sup> A novellákban és a valóságban is a termester felügyelte a rendet a bányatelepen, a Bányai igazgatóság megbízásából, a vállalat nevében bírságokat is adhatott. Egyúttal közbenjárt a munkások lakásaival kapcsolatos igények (festés, új kályha beszerzése stb.) ki-elégítésében. A *Lizi* című novellában is érződik, hogy a bányászok félik, mert minden azon múlik, hogy támogatja-e a kérésüket vagy sem. „Mások állandóan a nyakára járnak a termesternek, és semmit se kapnak...”<sup>22</sup>

Az altiszti lakások sokkal komfortosabbak voltak a munkásokéinál. Az ilyen típusú házak előszobáiba egy fedett előtornácon keresztül lehetett bejutni. Ezt a kívülről is szembeötlő különbséget hangsúlyozza Gáll, amikor „gangos” házról ír. Az előszobából nyílt a konyha, a kamra, a WC, valamint az egyik szoba. Altiszti lakásokban általában két nagyszoba mellé tartozott egy kisszoba is. Jelentős különbség volt a munkásházakhoz képest, hogy a több szoba lehetőséget adott az egyén számára a privát szféra megélésére. Az altiszti lakások már pincével is rendelkeztek.<sup>23</sup>

Gáll novelláiban a vállalat tisztviselői már szinte megközelíthetetlen emberek. Olyan vállalati alkalmazottak, akik térben is határozottan elkülönülnek a többi társadalmi rétegtől. „Lizi egyszer-kétszer járt a Tisztviselő Telepen is. Ó, istenem! Azt a szépséget! [...] Árnyas parknak is beillő kertekben csodás villák állnak, mesterséges sziklakertek apró várakkal, [...] a kertben pedig üvegházak, a kertész feléje bámult, már mozdult, hogy kapával a kezében odajöjjön a kerítéshez, erre ő eliszkolt, mert nem tudott volna mit mondani, hogy miért leskelődik”.<sup>24</sup>

A tisztviselői lakásokban már három- vagy négyszobás lakások voltak, az udvari részeken pedig külön cselédszoba állt rendelkezésre.<sup>25</sup> Gáll műveiben a tisztviselői házak már egy elérhetetlen jólét, szinte egy másik világ szimbólumai. A *Törvény* című novella cselekménye már közvetlenül a szovjet Vörös Hadsereg 1945. évi megérkezése után játszódik. A történetben Lizi fia, Dzsudi besurran egy tatabányai tisztviselőházba és nem tud szabadulni a látvány hatásától. Szinte egy új világ nyílik meg előtte. „[...] Dzsudi többször fellopózott a mérnökök üres lakásába, és báméskodott. A sarokba tolt bútorok, a sértődött csend, a hófoltos parkett, a leszakadt redőnyű üres ablakok:

mindez olyan érdekes és titokzatos”.<sup>26</sup> Már az erre látogatók is felfigyeltek a tatabányai tisztviselői villák különlegességére. Ugyanebben az időszakban például egy újságíró Tatabányára látogatott, és a települést kertekkel és ligetekkel övezett „külön kis világnak”, valamint fürdő- vagy nyaraló-  
58 helyként jellemezte,<sup>27</sup> Gállhoz hasonlóan tehát a kertek látványát emelte ki. Az újságíró megállapításaiban volt igazság, viszont a figyelmét a munkáskolóniák már elkerülték, azok pedig jelentősen változtattak volna az összképen.

Kónya Lajos a tanítóképző elvégzését követően rövid ideig állás nélkül maradt. Végül a második világháború kirobbanását követő hónapban, 1939 októberében kapott írnoki állást a Tatabányai Bányaigazgatóság nyugbérosztályán. Ezzel maga is betagozódott a vállalat hierarchiájába, állása altiszti beosztásnak felelt meg. Ezzel magyarázható, hogy munkásokról szinte alig tesz említést regényeiben, azokkal nemigen érintkezett. A MÁK Rt. társadalmát is ebből az altiszti pozícióból szemlélte. „[...] Tatabányán már nagyon nagy rang volt tisztviselőnek lenni. Az ember, a fiatal kivált, napidíjas írnokként kezdte, ha nem voltak úri összeköttetései, meg is maradt ebben az »altiszti« fokozatban, legfeljebb havidíjassá léptették elő. Jogvégzett, diplomás emberek éltek ebben a kasztban, s nem lehetett feljebb törniük”.<sup>28</sup>

A téli időszakban Kónyát áthelyezték az építkezési osztályra. A szerző itt sem rejti véka alá, mennyire irigykedett a tisztviselők pozíciójára: „Az építkezésnél Bánki Béla volt a főnök. Komoly, nagy tekintélyű tisztviselő [...], úr, akinek járt a tiszt fürdő, a tiszt kaszinó... Magamban eleget háborogtam, a tatabányai kasztrendszer az országos állapotokon is messze túltett. De úgy igazgatták itt sorsunkat, hogy már az »altiszti« minősítés is hallatlan rangot jelentett, örült, aki megkapta a jegyét az altiszti uszodába, s beléphetett az altiszti kaszinóba.”<sup>29</sup> Itt Kónya a társadalmi megkülönböztetés egy további külső jegyére utal, ami a szabadidős szolgáltatások igénybevételénél volt megfigyelhető. A MÁK Rt. külön tartott fenn tisztviselői és altiszti kaszinót, a strandon pedig külön volt medence a tisztviselőknek, az altiszteknek és a munkásoknak.<sup>30</sup>

Kónyánál is megjelenik a térmester alakja, de mivel a szerzővel azonos a társadalmi helyzetük, ezért nincs akkora magasságokban, mint Gáll noveláiban. A térmester által közvetített dolgozói igények viszont Kónya hivatalába érkeztek be. „Közben állandóan szólt a telefon, amelyen a telep térmesterei és a vállalat különböző alkalmazottai jelentették be igényüket: ablaküvegezést, két szoba közötti ajtóvágást, bádog ereszcatorna megjavítását, tetőcserép-foltozást. S mi felvettük ezeket a rendelkezéseket.”<sup>31</sup>

Mint láttuk, Kónya Lajos többször használja a „kasztrendszer” fogalmát. Sokatmondó tény, hogy Zsoldos Ferenc (1906–2007), aki szintén az 1930-as években állt alkalmazásban a Tatabányai Bányaigazgatóság

bányatárspénztáránál, saját visszaemlékezésében szintén él a „kasztrendszer” fogalmával. Megerősíti Kónya azon állítását is, hogy az iskolai végzettség önmagában nem volt elegendő a magasabb álláshoz, illetve a társadalmi felemelkedéshez.<sup>32</sup> Mindez azért is figyelemre méltó, mert Zsoldos, bár tisztviselői állásban dolgozott, visszaemlékezésében egyértelműen a Kónyánál leírt társadalmi jellemzők köszönnek vissza. 59

Gáll István egyáltalán nem említi a kasztrendszert, az *ÁBÉCÉ*-ben viszont egy társadalomtudós pontosságával írja le a korabeli tatabányai társadalmi viszonyokat. A lényegét talán még Kónyánál is határozottabban kiemeli. Kérdés ezek után, valóban létezett-e kasztrendszer az ország egyik legmodernebb iparvidékén? A MÁK Rt. ötven éves tatabányai működése alatt több generáció nőtt fel; kevés esély volt azonban arra, hogy munkás szülőnek altiszt, illetve altiszt szülőnek tisztviselő legyen a gyermeke. Az előzőekben is láthattuk, hogy némi szerencsével és befolyásos pártfogókkal volt némi esély a munkahelyi és társadalmi előrelépésre. Ez azonban keveseknek adatott meg.

A MÁK Rt. azért nem támogatta például a bányatelepen egy polgári iskolai tanfolyam megindítását, mert akkor a társadalmi mobilizáció révén az iskola diákjai elhagyták volna bányászszüleik foglalkozását, a MÁK Rt.-nek viszont szüksége volt munkaerő-utánpótlásra.<sup>33</sup> Azt is láttuk ellenben, hogy Tatabányán nem feltétlenül az iskolai végzettség volt a döntő a munkahelyi/társadalmi besorolásnál. Arról nem is beszélve, hogy sikeres társadalmi mobilizáció esetén az egyén továbbra is magán viselte származásának bélyegét ebben a merev hierarchiában.

Láttuk, Kónya a „kasztrendszer” mellett a „kis Amerika” metaforát is használja. Még akkor is, ha ez édesapja katonatársaitól hangzik el. A „kis Amerika” egyértelműen a nagyfokú modernizációra kíván utalni. A „kasztrendszer” viszont az ellenkezőjét, az elmaradottságot fejezi ki. Hogyan lehet jelen a kettő egyszerre? Kónya a 19. század végétől végbenő sajátos közép-európai modernizációt fejezi ki a két ellentétes jelképpel. Jürgen Kocka a két világháború közötti amerikai és a német magántisztviselő réteget vizsgálta.<sup>34</sup> A két ország gazdasági fejlődése hasonló volt, társadalmi hagyományai azonban jelentősen eltértek. Németország társadalma a közép-korig visszanyúló, rendies jellegű volt, ezért sok feudális magatartásforma élt tovább. Így míg a magántisztviselők az Egyesült Államokban lényegében a munkásság egy felső szintjét képezték és saját szervezeteket sem hoztak létre, addig Németországban a magántisztviselők élesen elhatárolódtak a többi társadalmi osztálytól.<sup>35</sup> A magyarországi társadalmi fejlődés pedig földrajzi helyzeténél fogva is a német mintát követte: a gazdasági fejlődés a feudális, rendies magatartásformák továbbélésével párosult. Ez a magyarázata annak,

hogy a két világháború közötti Tatabányán egyszerre lehet beszélni „kasztrendszeréről” és „kis Amerikáról”.

Kónya Lajos és Gáll István művei két különböző társadalmi szemszög-  
ből láttatják a MÁK Rt. két világháború közötti társadalmát. Szeren-  
60 csésnek mondható, hogy ugyanarról az időszakról több elbeszélő  
forrás áll rendelkezésünkre. Még jobban járnánk persze, ha a korábbi  
időszakokból is elérhetőek lennének hasonló források. A két szerző közül  
Kónya írásai tűnnek tényszerűbbnek, Gáll – mint fentebb utaltam rá – igye-  
kezett egyértelmű ideológiai keretet biztosítani itt vizsgált műveinek. Mind-  
ketten a szocialista időszakban alkották meg retrospektív elbeszéléseiket,  
ennek ellenére az általuk közölt társadalomrajz hitelesnek mondható.

<sup>1</sup> SIMONIK Péter, *A Népháztól a Gőzfürdőig. Munkásjóléti intézmények a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén 1896–1945*, Tatabánya, 2017<sup>2</sup>. (Tatabányai Levéltári Kiadványok 16.)

<sup>2</sup> BEREND Iván – RÁNKI György, *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900–1914.*, Szikra, Budapest, 1955, 180.

<sup>3</sup> KÖVÉR György, *Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében = A felhalmozás íve*, szerk. Uő., Új Mandátum, Budapest, 2002, 346. (Nagyítás. Szociológiai Könyvek 43.)

<sup>4</sup> BELUSZKY Pál – GYÖRY Róbert, *Magyar városhálózat a 20. század elején*, Dialóg Campus, Budapest, 2005, 57.

<sup>5</sup> SIMONIK, *I. m.*, 60.

<sup>6</sup> MAJTÉNYI György, *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010, 241.

<sup>7</sup> KÓNYA Lajos, *Kicsi a világ*, Szépirodalmi, Budapest, 1970.

<sup>8</sup> KÓNYA Lajos, *Soproni évek*, Szépirodalmi, Budapest, 1973.

<sup>9</sup> Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára XXIII. 1. Tatabánya Városi Tanács, tanácsülési jegyzőkönyv, 1977. október 10.

<sup>10</sup> GÁLL István, *Kalendárium*, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

<sup>11</sup> GÁLL István, *Lizi = Uő.*, *Kalendárium*, 300.

<sup>12</sup> KÓNYA, *Soproni évek*, 335.

<sup>13</sup> GÁLL, *Lizi*, 302.

<sup>14</sup> KÓNYA, *Kicsi a világ*, 9.

<sup>15</sup> *Uő.*, 177.

<sup>16</sup> Kiss Vendel, *Az iparfejlődés és a környezet összefüggései Komárom-Esztergom megyében = Ember, természet, gazdaság Komárom-Esztergom megyében*, szerk. ANTON Attila, Gescher Kft., Budapest, 2014, 92.

<sup>17</sup> GÁLL, *Lizi*, 300.

<sup>18</sup> SIMONIK, *I. m.*, 88.

<sup>19</sup> GÁLL, *Lizi*, 302.

<sup>20</sup> *Uő.*, 307.

<sup>21</sup> *Uő.*, 306.

<sup>22</sup> *Uő.*, 307.

<sup>23</sup> SIMONIK, *I. m.*, 87.

<sup>24</sup> GÁLL, *Lizi*, 305.

<sup>25</sup> SIMONIK, *I. m.*, 87.

<sup>26</sup> GÁLL István, *Törvény = Uő.*, *Kalendárium*, 386.

<sup>27</sup> SIMONIK, *I. m.*, 87.

<sup>28</sup> KÓNYA, *Soproni évek*, 329.

<sup>29</sup> *Uő.*, 359.

<sup>30</sup> SIMONIK, I. m., 60.

<sup>31</sup> KÓNYA, *Soproni évek*, 360.

<sup>32</sup> Dr. ZSOLDOS Ferenc *bányatárspengztári tisztviselő visszaemlékezése a vészkorszakról = Tatabánya a II. világháborúban*, szerk. RAVASZ Éva, Tatabánya, 2006, 90. (Tatabányai Levéltári Füzetek 9.)

<sup>33</sup> SIMONIK, I. m., 154.

<sup>34</sup> Jürgen KOCKA, *Angestellte zwischen Faschismus und Demokratie. Zur politischen Sozialgeschichte der Angestellten. USA 1890–1940 im internationalen Vergleich*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977. (Kritische Studien Zur Geschichtswissenschaft 25.)

<sup>35</sup> BÓDY Zsombor, *Egy társadalmi réteg születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1898–1938*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 40.

